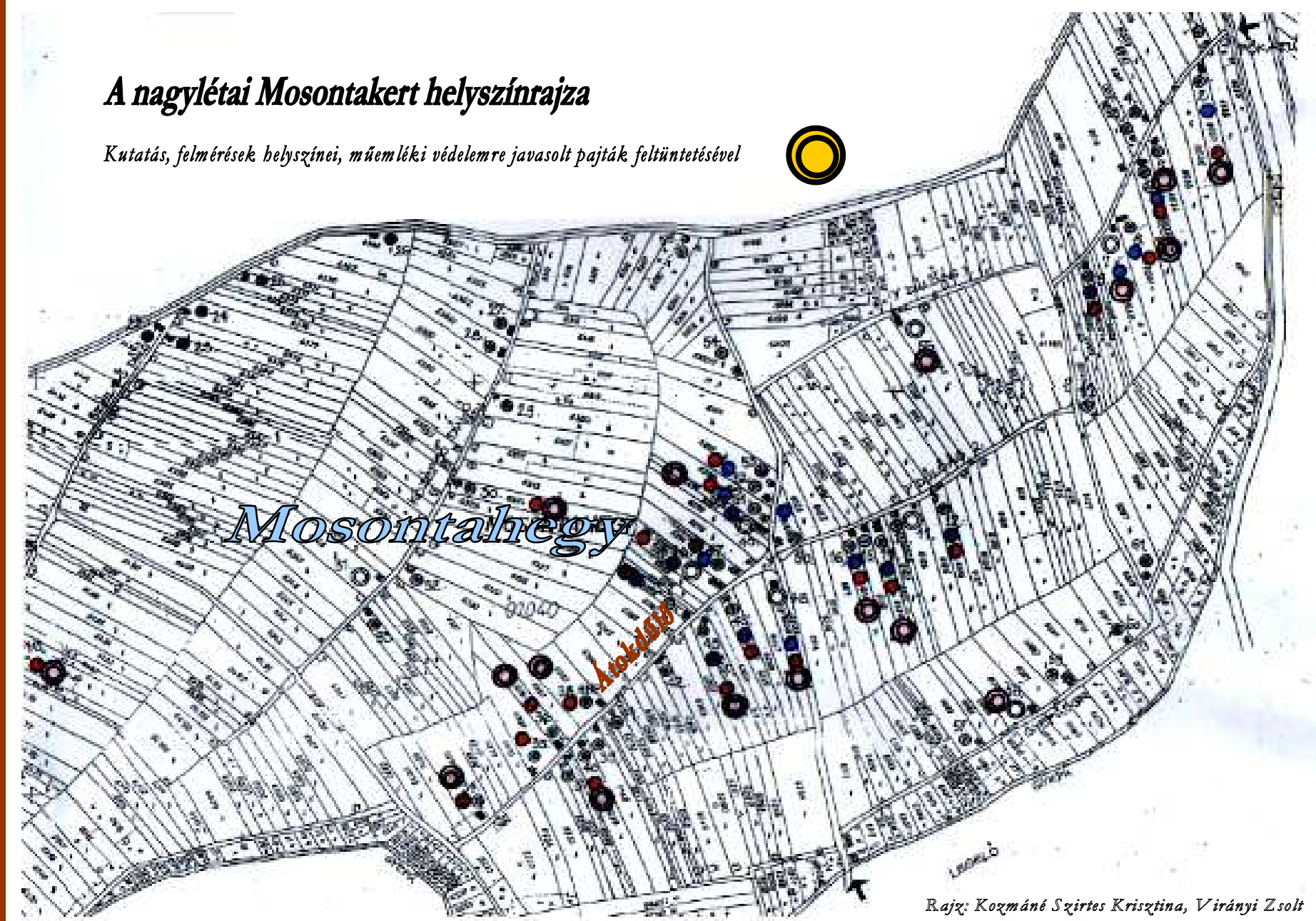

Öreg fűzfák szegélyezte út vezet a főbejárathoz

Rajz: Kozmáné Szirtes Krisztina, Virányi Zsolt

Pataky Emőke

Az Öregkert dűlőiben

*A létavértesi Mosontakert népi építésze
és műemlékvédelme*

Létavértes
2000

LÉTAVÉRTES HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNYA 3.

Irta: Pataky Emőke ©

Fényképezte

Pataky Emőke

1993. év telén, 1994. év tavaszán és őszén, 1998., 1999. és 2000. év nyarán.

Rajz:

Kozmáné Szirtesi Krisztina

Kiadta:

Létavértes Város Önkormányzata A MAGYAR MILLENNIUM ÉVÉBEN

a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Magyar Millenniumi Kormánybiztos Hivatala
támogatásával

Felelős kiadó: **Szatmári Sándor** polgármester

Létavértes, 2000.

Megjelent: 500 példányban

Szerkesztette: Pataky Emőke, Túróczi Barnabás ©

Nyomda: PIREMON Kisvállalat Nyomdaüzeme, Vámospércs

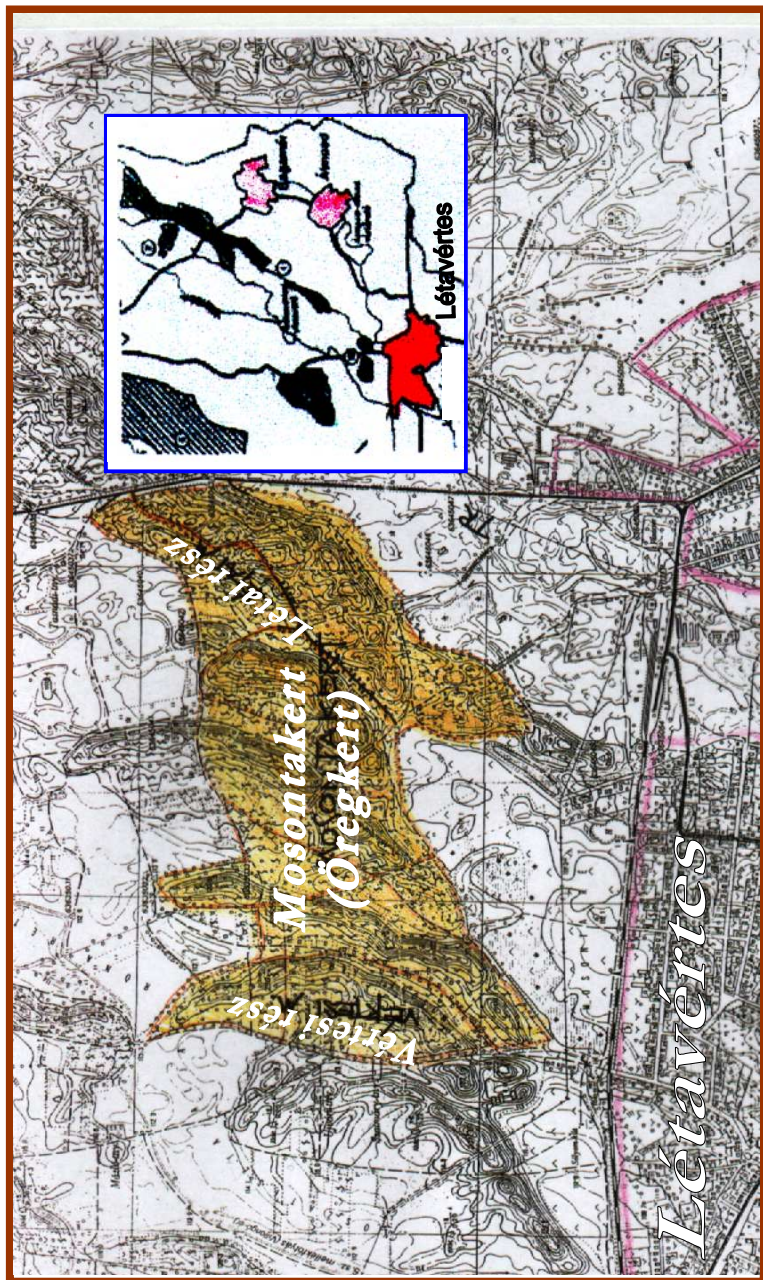
Címlapon: ***Pajta szőlőssel*** (Szűcs Ferencné pajtája. 12. sz. pajta)

A létavértesi táj hullámzó löszhátaival, az alig érintett természet ritkán érezhető szépségeivel lepi meg az arra járókat. Változatos tájkép tárul fel minduntalan az utak mentén. A alföldi síkság lapossága után a mozgalmas, hosszú gerincű, füves lankás buckák sora váltakozva a szántóföldek, lápos rétek, legelők, erdők, bokorcsoportok zöld szigeteivel a békés, idillikus vidék képét nyújtják. Távolban csak tanya vagy akol tűnik fel a tájba simulóan, vagy itt-ott legelésző gulya és nyáj. A műúton és az út menti villanyoszlopokon kívül szinte semmi nem töri meg a természet és a művelt föld harmonikus kapcsolatát. E háborítatlan szép vidék nagy része szerencsésen megmaradt ilyennek, mert a tájvédelem 1988-ban éppen időben történt.

*A védett területek együttesen a **Hajdúsági Tájvédelmi Körzethez** tartoznak. Ennek egy mozaik-darabja a létavértesi buckasor, mely észak felől idáig húzódva valójában még a Nyírséghez tartozik. Délre tőle ősi, vízes, lápos, ingoványos rét terül el. A lapos /18-20 m magas/, lágyvonalú, többágban futó, hosszú homokháta /ún. parabolabuckák/ között évszázadok óta szőlőtermesztés folyik. Már a XVI. századtól híres volt az **érmelléki szőlőművelés**. Erre utalt a régi Bihar vármegye címerében /1692/ a két szőlőfürt is. 1728-ban Bél Mátyás e borvidék „középerős, ízes” borairól tudósít. A tágabban vett Érmellékhez tartozott a hajdani két település, Nagyléta és Vértés is.*

***Nagyléta** korán „megült”, már a tatárjárás előtt virágzó falu, 1291-ben jelentős egyházi hely, 1609-től, pecsétje szerint is mezőváros. A török után, a XVIII. sz. első felében újra települt, részben a Szilágyságból jött román és magyar családokkal. Közeliében **Vértés**, a tatárjárás utáni kisebb jobbágyszófal, első írásos említése 1333, szintén újra telepített. A Debrecen - Várad forgalmas útja mentén fekvő két faluban a földművelés mellett a kézművesség, a dohánytermesztés és a szőlőgazdálkodás jelentette a megélhetést. A XIX. sz. elejétől erőteljesebbé vált a szőlőtermelés /összeírták a szőlőtulajdonosokat is/, a század második felében már jelentős szervezett kertéségi szőlőművelés folyt /térképvázlatok, birtoklási adatfelvételek is készültek/. Az 1970-ben egyesült és 1996-ban újra várossá vált **Létavértés** környéki szőlőskertek (Mosontakert, Vénkert, Bocskai kert, Kossuth kert, történelmi adatok a Cserekerteri szőlőről is vannak.) még híven őrzik a hagyományokat az építkezésben is.*

A Mosontakert - Öregkert térképe a Hortobágyi Tájvédelmi Körzet térkép részével

A legrégebbi, legnagyobb szőlőskert itt – az **Öregkert** vagy **Mosontakert**, amely a Mosontabegynek nevezett homokdombsort foglalja magában. Létavértéstől északra a Vámospércs és Vértés felé vezető utak alkotta derékszígben fekszik és legkönnyebben ezek felől közelíthető meg. A régi létai részt sok, tekervényes dűlőághoz, a vértesi részt egy hosszú dűlősorhoz tartozó szőlőföldek alkotják.

A kertséget **gyepű** veszi körül és védi is egyben. A gypűvonal bizonyos fokig természet adta választóvonal a dombok lábánál, itt-ott érintve lapos, mélyebb területeket is, ahol még mindig vannak kis vízes mélyedések, szuttyós, lápos szigetek, legelők, rétek. A külső árokkal kísért gypű – eredetileg karós, vesszővel befont, töltésbe épített sövénykerítés /régi neve a „garágya” már alig ismert/. A szőlősgazdáknak kell - a kertjeik arányában széjjel osztottan - minden évben tavasszal /Úr napján/ felújítaniuk. A benne fává növő tüskés akáccal és folyondárokkal átszőttén lesz a kertségekhez, tájhoz illő, természetes, élő e sajátos palánkrendszer. Nyár elején az akác kivirágzik, melynek látványa és illata varázsos.

A gypű körülhatárolja a hajdan teljesen lezárt kertet, ahová ma is **kapukon** /nagykapu, kiskapu/ keresztül jutunk be. A létai rész főbejáratához a lapályon át kanyarogva vezet a kidőlő öreg fűzfák szegélyezett festői út. A kétszárnyú nagykapu deszkából készült és felújított. A vértesi bejáratnál kaput már nem találunk. Közeliében romba dőlve áll a funkcióját veszített csőszház.

A **Hegyközség**, mint irányító-igazgató, önálló testület, mely a XIX. sz. második felében alakult /bár már előtte is létezett valamilyen formában/ és kertségenként bírót is választott, ma is létezik. Valaha **kerülőt** alkalmazott, aki egész évben kint lakott egy, a Hegyközség tulajdonában lévő kétsejtű, kemencés ún. „hegyházban”, melynek fűtéséhez venyigét kapott. Feladata őrökös, vigyázat és a kertség rendjének ellenőrzése volt. **Csőszt** külön csak a Hegyközség meghatározta szüretidőben fogadtak föl, néha többet is. Ma az Önkormányzat és a Hegyközség által közösen megbízott **mezőőr** felel a kertek biztonságáért. Pajtája van, szőlője van, egész évben járja a kertet, de nem lakik kint. A Hegyközség még összefogja a szőlősgazdákat, de a hanyatló szőlőgazdálkodás miatt hajdani szerepét nehezen tudja betölteni.

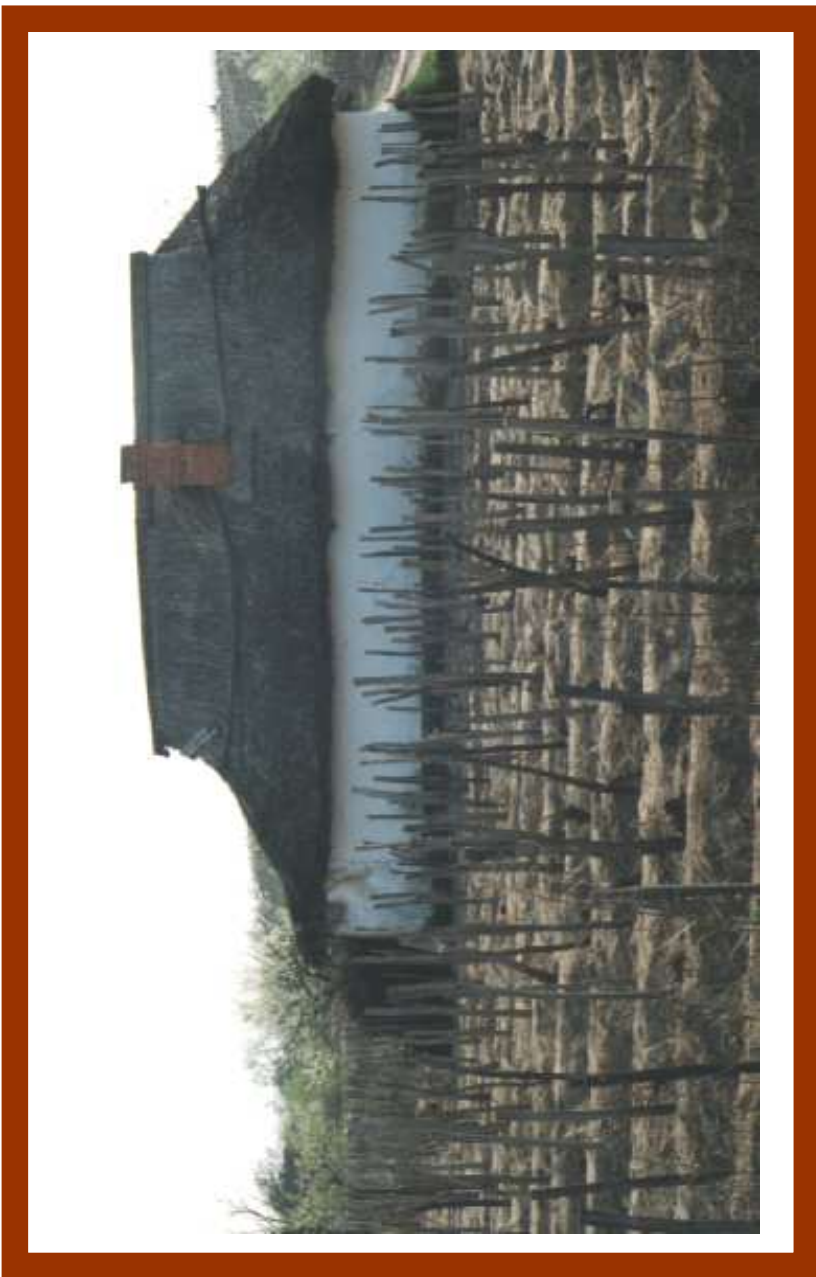
A **szőlősgazdák** időszerűen járnak ki, élnek itt rövidebb-hosszabb ideig, míg a szőlőmunkák tartanak a tavaszi földnyitástól az őszi szüretig és az utolsó kapálásig.

Voltak, akik húzamosabb ideig itt tartózkodtak, sőt teljes életvitelre berendezkedett kintlakóval is találkoztunk. Ma is, mint régen, az idősebbek munkája a szőlőzés. Fiatalokat, sajnos alig látni. Kellene a következő generáció, aki – mint mondják – „élvezettel műveli a szőlőt”.

A föld, a szőlő, a bor és a vele való foglalatosság szeretete, tisztelete, a közös gondok és örömök **sajátos közösséget** teremtettek. Legfőbbképpen a szüreti munkák kívántak együttműködést. A szüreti bálon, melyet bent a faluban, az ipartestületi házban rendeztek, lehetett együtt vigadni a finom borok, must és jó létai rizskásás szőlősrétes mellett. A természettel és a kerttel állandóan szoros kapcsolatban élő itteni embert a barátságosság, derűs életszemlélet, jó kedély és páriát ritkító tréfálkozó kedv jellemzi. A borozgató gazdák a múlt kacagtató történeteit elevenítik fel, amelyek szereplői, társaik falubeliek /akiket gyakran ragadványneveiken említene, lévén sok ugyanabból a vezetéknevből: pl. Göndör Papp, Kutasi Papp, Ragyas Papp, Csatakos Papp/. Bár a „trakta” nem agyonkínálás, a szíves vendéglátás mindig jóféle borral, jó falatokkal és jó szóval történik erre felé.

A XIX. században e vidék a bakator nevű szőlőjéről és ízcs, fehér boráról volt nevezetes. A századrégi filoxéra a bomoktalaj miatt itt nem okozott nagy kárt, de XX. sz. elején a fagy kipusztított sok szőlőt. Az elmúlt évtizedekben, tőkés művelésben, az erdei fehér, otelló és a rizling-félék, az izabella, a noa, a nyárfalevelű, delavár és a kadarka **fehér és vörös bora** volt kedvelt. Néhány éve új telepítésben áttértek a sok termést hozó ún. kordon-rendszerre, a magasművelés módra. Ma az erdei fehér, a közepesen erős asztali bor a legkedveltebb, de ízletes bort ad a csereszegi fűszeres, a pölöskei muskotályos vagy az oportó és a kékefrankos. A létai szőlősgazdák főleg kedvtelésből, saját használatukra borászkodtak, bár a fölösleget gyakran földvásárolták a borkereskedők. Ma a szőlőgazdálkodás előremozdításához, a település önálló pincészetének létrehozása is szükséges lenne.

Ezen a vidéken **pajtának** nevezik a munkálkodás és a rövid tartózkodás építményeit. A **szőlőskerti pajta** magába foglalja bor kitermelésének és tárolásának helyiségeit is. /A szakirodalomban jelzett, fal nélküli, kúp és nyeregvető kúci nádkunyhókkal a 90-es években már nem találkozhattunk./ Pajták sora épült föl a felosztott, a hátakra felfutó, hosszú szőlőskertek völgybejáratainál, alkalmazkodva a dombok, völgyek adta mozgalmas vonalú dűlőrendszerhez. Így jött létre – amit talán legszebb a mosontakerti szőlőspajták sorában – a meg-meg újuló képet nyújtó, rendkívül **változatos elhelyezkedés**.

Magányos pajta kinyitott szőlőfölddel (Papp Imre 56. sz. pajtiája)

Szőlőföldek tövében megbújó pajtasor

Kolompoló nyáj a gyepű mentén

Karóerdő a dombháton

Késő ősz az Átokdűlőn

Kinyitott szőlőföld tavaszi fényben

*A vértesi Mosontakert legkisebb ablaka
(Balogh Lajos 107. sz. pajtája)*

Nyár az Átokdűlőn

Pajták domborodó pinceháttal
(Szima Gábor 7. sz. pajtája)

„Felcsípett” nádtetős paja gémeskúttal
(Gáspár Imre 34. sz. pajtája)

Fal és tetőarány (Csobán Gyula 40. sz. pajtája)

Nagy József széles tornácú pajtája

Mesebeli kunyhó (Juhász féle 5. sz. pajta)

Ház és ember (Guba Dániel 43. sz. pajtája)

Szemből, oldalról, háttal, egyedül a távolban, ritmikusan sorállásban. A többszörösen törő, elhajló fordulatú, völgyi utak, a dülő ágak, a változó szintmagasságok, a különbözőképpen forduló pajták, füves hátú pincéikkel nyújtják ezt a mozgalmas, hangulatos képet. A létai Mosontakert szívében három fő dülőág Y vonalba fut össze, és innen indul ki enyhe hajlással a kerteket övező gyeplősor végéig az Átokdülő. A helyiek nevezték így el, mivel gyakran előfordul, hogy a cimborákhoz be-betérve egy kis izgatásra végighaladtában „átkezoztul berúghat a férjember”. Az Y-nál a **pajták együttállásának** különösen szép, régen kialakult formáját látjuk gémesküttal, díófával.

Az **Átokdülőn** nincs katonás rend, mindenki a maga feje után helyezte el a pajtáját. Nagyobb részt a dülő mentén, két oldalról. Áll itt is háttal, oldalt, kisebb, nagyobb, ormos, kontyos, cserepes, nádas, pincés és pincenélküli változatban egy sornyi pajta. A be-beálló, hatalmas díófa vagy néhány gyümölcsfa közelsége is jelzi a pajta helyét a dülősor mozgalmas képében.

A **szőlős** a pajta mögött, vagy mellette indul, s hátul felkúszik a dombra. A párhuzamos karósorok, mintha hatalmas gereblye alkotta volna, becsíkozzák a dombokat. A sorokat néha töri meg egy-egy gyümölcsfa. Koratavasszal, a szőlőmunkálatok kezdetekor a „kinyitott”, keskeny földsorok napfényben villódzó, cikkcakkos vonala a virágzó gyümölcsfákkal, a kertek talán legszebb képét adja.

A többi, **névtelen dülő** összefüggő rendszert, természet adta és ember kihasználta úthálózatot alkot. A dülőképek ezekben másfélék. A vértesi dülőn szaggatott, fésűs utcakép-szerű a pajtasorok látványa, a létai dülőkben itt-ott vannak csoportosan álló pajták, de párban álló, sőt magányos pajták is akadnak.

A közelmúlt villamosításával együtt megjelentek a beton **villanyoszlopok**, melyek elég durván lerontják a szőlőskert képét. Az Átokdülő szerencsésebb volt, itt faoszlopok szólnak fel az égbe egyszer-egyszer, s ez a fák között már alig látszik, kapcsolódva a **kutak** gémjének természetes képi rendjéhez. A kutakat közösen ásták valaha, dülőnként 2-3-at. Téglával bélelt, fakávás, gémes vagy kerekes-fedeles kutak voltak. Nagyrészüket ma is működik, betongyűrűvel megerősítve – szinte mindenütt.

A **pajták** többféle alaprajzzal, nagysággal, tömeggel és tetővel készültek. Koruk változó, legtöbb a 100-150 éves, de sokat átépítettek, felújítottak jóval korábbiakból. Valódi „életkort” megállapítani és megtudni következtetések alapján csak megközelíthetően lehet. Egyedül a Pelei-pajta /40. sz./ építési ideje biztos, 1860. Családok örököztették a szőlőföldet és a pajtákat, nem mindig egyenes ágon, de vásároltak is régebbieket. Egyes pajták ugyan családi tulajdonban vannak, de évek, évtizedek óta használatlanul. Az 1900-as évektől sokan **felújították**, és át is építették pajtaikat. A mindkét végén kontyolt, nádas tetejű pajták közé így kerültek a cserepes, nyeregvetős, oromzatos újabbak. A patics oromzat mellett megjelent a széles, deszkás oromzat is, csúcsában egyszerű napsugaras dísszel. A tornácok is ekkor kezdtek megsokasodni, itt-ott szőlőlugassal megkettőződni.

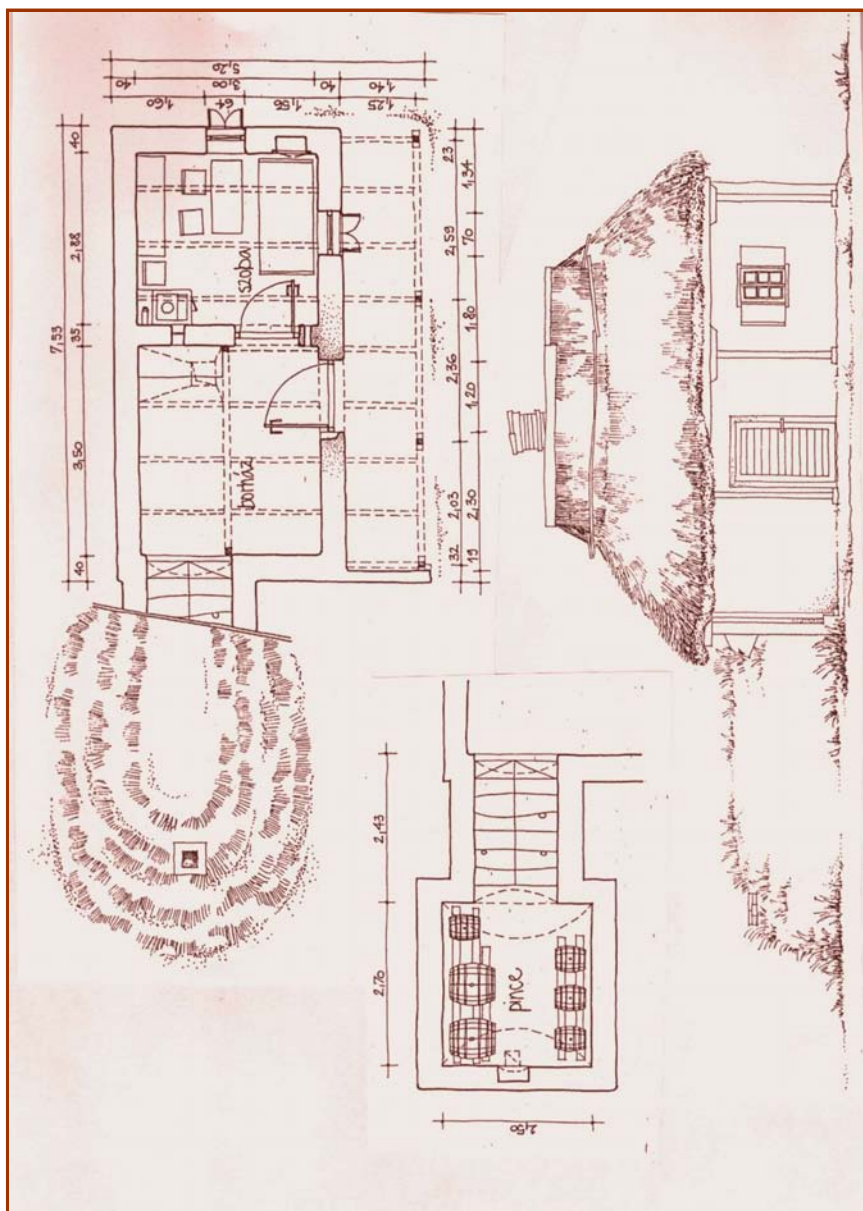
A **pajtaalaprajzok** nagyságrend és funkció szerint a következőképpen alakultak: 1-2-3 sejtű, tornácos és tornácnélküli, pincés és pincénélküli formában és mindezek variációjában, amelyek a sokféleséget adják. Pontosan egyforma kialakítását nem találunk.

Az **egysejtű pajta** – egyetlen helyiség, mely tartózkodó hely és borház is egyben, kis tüzelőhellyel, kéménnyel. Iyeből mindössze kettőt találtunk /Veresné pajtája 1. sz./ és kettőt romokban.

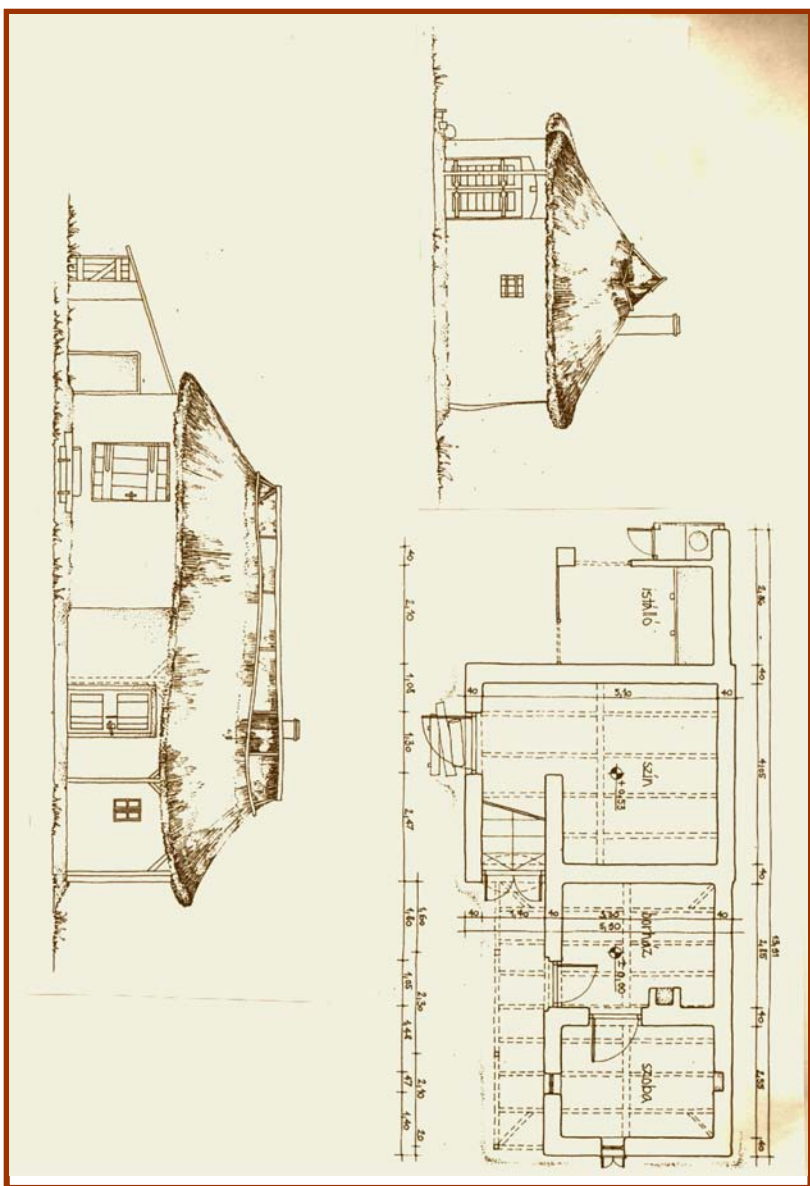
Általánosnak mondható a **kétsejtű pajta**. Ebben az egyik helyiség az ablaknélküli „pitar”, tüzelőhellyel /tüzelőpadkás szabadkéménnyel és ülőpadkával/, ez egyben a borház és a tárolóhely is, a másik helyiség még egy tüzelővel /„falbarakott spórral”/ a melegedő-alvó helyül szolgáló ház vagy szoba, egy vagy két oldalán egy-egy kicsi ablakkal. Keskeny falazott végű, faoszlopos tornác áll előtte és egyetlen ajtó vezet a borházba. /Lackó József pajtája 100. sz./. Előfordul úgy is, hogy a borházban csak a munkálkodás folyik, és az eszközök tárolása. A bort fabordókban, a pincében tartják, melyhez lejutni a borházból lehet téglasoron fekvő gerendalépcsőn.

A **pincét** a földbe vájják, téglafallal és boltozással alakítják ki. A boltozatot vastagon befedik földdel és befűvesítik. Így kívülről kicsiny dombhátként kapcsolódik az épülethez hátul vagy oldalt. Rejtett vagy kéményszerűen kiálló, épített szellőzőjük a „földből” nő ki, vagy egyszerű lyuk szolgál szellőzőül a falában /Szima Gábor pajtája 7. sz./. A pince teljesen külön is állhat a pajta mellett /Pankotai József pajtája 46. sz./.

Nagyságrendbeli eltérés a kétsejtűeknél jelentős is lehet. Néhai Lévai Gábor /48. sz./ pajtája 3,80×5,40 m és Szima Gábor /7. sz./ pajtája 3,80×7,50 m.

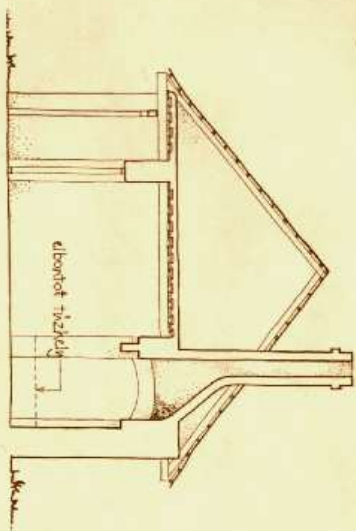
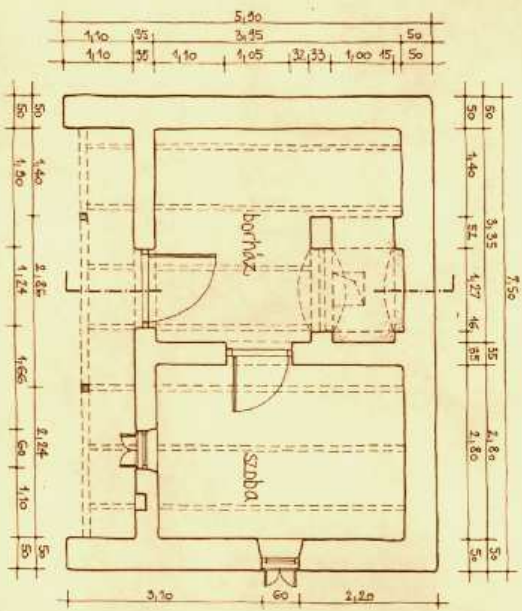
Tóth Sandorné báromsejtű, nádfedezés, tornácos, pincés pajtájának alaprajza és homlokzatai

Ritkábban fordul elő a **háromsejtű pajta**, az is többféle változatban. A szoba és borházhoz /közös falán van a kéményes tüzelőhely/ harmadiként egy szén csatlakozik külön bejáratral. Ez utóbbi teljesen alapincézett, s lejárata a ház előtti tornácvégből nyílik. A szénben munkavégzés is történik és tárolás is. Ilyen a Csobán-pajta /30. sz./, vagy Tóth Sándorné pajtája /49. sz./, amely szántó ló számára késméretű istállóval van bővítve, /amelyhez még árnyékszék is kapcsolódik/, vagy a volt Szatmári pajtában /31. sz./ a szoba-pitvarhoz kapcsolódó szénből leppentős ajtón lehetett lejutni a boltozott pincébe/.

Tornácnélküli pajta kevés van, ezeknél legalább 50 cm-es az ereszt /Papp Imre kétsejtű pajtája 56. sz. - ilyen kialakítású/.

A **tornácok** mindig a bejáratú ajtók előtt állnak és a pajta telken való állásának megfelelően hol oldalra néznek, hol pedig a szőlőföldre /"hátrafelé"/. Általános az egyszerű, vagy faragott T oszlopos, vagy a darulásos fatornác /Szűcs Lajos kétsejtű pajtája 102. sz./ . Van, ahol a tornác egy részét beépítik szerszámok kamrának. A szélesebb tornácokon /1,30 – 1,40 m/ munkavégzés /pl.: préselés/ történik, de itt is lehet lócán, karospadon ülve pihenni, beszélgetni. Itt lógnak az abroncsok, itt tartják a létrát, vályogtéglát, nádat a javításokhoz, itt fordul még elő a szőlőskertek sajátos puha „ülőkéje” a „Darulápon kivágott zombék” darab. A padra is több esetben innen lehet följutni a létrával.

A **tüzelőszervezetek** – igen változatosak, egészen különlegeseket is találunk. A kétsejtű pajtákban a borház és szoba közös falában van a vastag kéménypillér. A legegyszerűbb esetben a borház-felé, kb. 70-80 cm magasságban, nagy négyszögletes nyílás van rajta, ahol tüzet lehet rakni, szalonnát lehet sütni, vagy vasháromlábban főzni. Ennek érdekében ezeket az ún. **szalonnáskéményeket** nagyobb asztalszerű épített /vályog, sár/ **sütőpadkával** látták el /Karcza Gábor kétsejtű pajtájában 105. sz. - ilyen van boltív alatt/, s mellé **ülőpadkát** is kialakítottak. E kéményeknek több változata is van, legérdekesebb a domborodó kemenceformát öltő nyílttüztű szalonnás /néhai Papp Sándor pajtájában 14. sz./ . Általában a borházban nyílt, a szobában zárt tüzelési lehetőségű tüzhelyfészeség van. A nyílt tüzelés legrégebbi formája is előfordul, patics **szabadkémény** alatti tüzelőpadkán /közép vagy oldal elhelyezésben/ /Pongor Sándor pajtájában 2. sz./ vagy kicsi paticskürtös **kandallón** /a volt Szatmári pajtában 31. sz., amely mellett szintén volt beépített ülőke/. Különleges a Tóth Bálintné /58. sz./ gyepűsori kétsejtű pajtájában a lábakra és gerendakeretre állított téglából épített szabadkémény

A vályogfalú, pártás, csírfestéssel, tölprez-
tolt oromzattal készült. A szabadkérmény
alatti tüzeltető (kb. 40 cm magas, pártás)
előtérrel. A szelvény egymásra takaró,
deszkából készült ferdén, vorosos szalma
fedelmű alapra van.

Tóth Bálintné kétszobás, tornácos, szabadkérményes pajtájának alaprajza és metszete

küirtője, alatta /az azóta elbontott/ középpadkával. A beépített tartórudakon "maradványok" jelezték, hogy búst, szalonját, sajtot füstöltek itt.

A fal másik oldalán, a szobában többnyire a „**falbarakott spór**”, azaz téglából, sárból épített vastapos, egy-két karikás tűzhely állott hamuzóval, és alul fa vagy csutkatároló bemélyedéssel /Guba Dániel pajtájában 43. sz./.

Legkülönlegesebb kialakítását a volt Szatmári pajtában /31. sz./ találtuk. A népi beépített bútorzat remekműve volt a többlépcsős, kétkarikás, falbarakott tűzhely, sarkos, **rakodó és ülőpadkával**.

A kisméretű pajták mellett teljes életvitelre, egész évi tartózkodásra alkalmas **lakóház** is található, a gyepúson Gyulai Sándor /59. sz./ kőlabas tornácú, fadiszes oromzatú háza, melynek végében a hatalmas domborodó, földdel borított pince léte árulja el, hogy mégis csak a szőlőskertért épült. Ennek közelében egy **tanya** is „beépült” gazdasági épületekkel /istállóval/ és természetesen a bornak való pincével. /Ezekben búbos kemence is volt./

Építőanyagok: agyagos föld, törekes sár, vályog, homok, fa, nád, kóró, karó; vályogtégla, égetett tégl, cserép, faoszlop, deszka, fűrészelt deszka.

Falak: többnyire vályogtéglából készülnek. Bontott **vályogtégla** mérete: 43×10×8 cm, de a 40-es, 50-is falvastagság jelzi, hogy kisebb, nagyobb méretben készültek, sőt vastagságuk is változó. Hozzáépítésben, tetőoromzaton vagy régebbi falaknál gyakran fölfedezhető a sűrű karóállás közötti törekes sár, melyet gyakran letapasztottak. Ez a **patics** vagy pacsitfal a régi építési módot idézi. Néhány igen régi pajta még teljes egészében paticsfallal készült. Pungor Imre – ma sajnos elhagyott – pajtája /19. sz./ sarkán, a többszörösen meszelt tapasztás alól kidomborodó tekintélyes méretű faoszlopok és az egérrágta részeken az előtűnő karók jelzik a paticsfal szerkezetét. A vértesi részben még több patics-falú pajta van. Vertfalú is előfordult – mesélik a helybeliek.

Külön **alapozásról** tudomásunk nincsen. A kiásott és ledöngölt földre helyezték a vályogtéglát. Néhány falnál utólagosan téglasorokat tettek be az alsó sorokba. A házat magát homokkal töltve „szintezték”, kicsit kiemelten. A homokos **padló** nincs külön letapasztva, csak ledöngölve /"lincelt" – mázolt padló ritka!/. Az egész környék száraz, jó lefolyású, azonban a falak mentén, kívül, keskeny töltés fut körben a náderesz alatt – ez az egyszerű, de jól működő vízvédelem.

Egy életen át a szőlőben (Nagy Sándorné 11. sz. pajtája)

Tölgyfaajtó fakilincsel
(35. sz. pajta)

Sártornác és patkósor
(Papp Sándor 14. sz. pajtája)

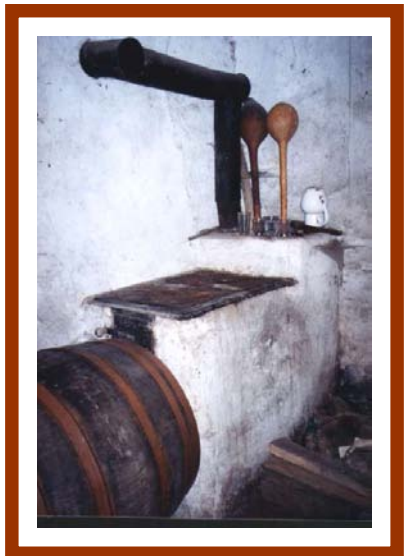
Elmúlás
(45. sz. pajta)

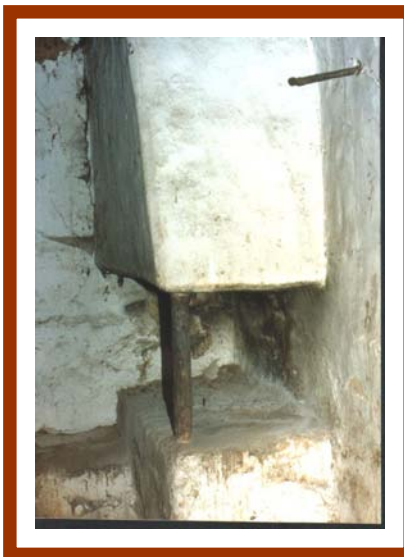
Zsombékülőke a tornácon
(Orvos Lajos 105. sz. pajtája)

Kormos szabadkémény
(Nagy Bálintné (58. sz. pajtája))

Pajtabelső falbarakott spórral
(Orvos Lajos (108. sz. pajtája))

Paticskandalló ülőpadkával
(Volt 31. sz. Szatmári pajta)

***Kemenceformájú szalonnás-
kémény*** (Papp S. (14. sz. pajtája))

Sarkosan beépített spór és padka
(Volt 31. sz. Szatmári pajta)

Cseles fazár macskalyukkal
(102. sz. pajta)

Székelyárta padlás (Csobán Gyula 30. sz. pajtája)

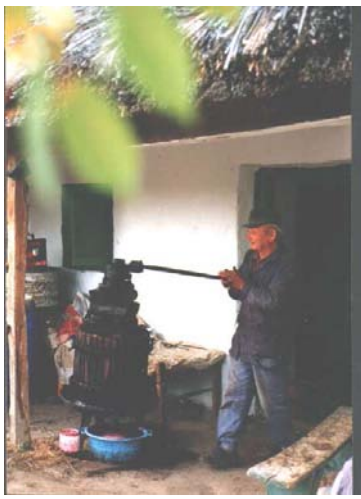
*Festett mennyezetű tornácon
a régi vasprés (7. sz. pajta)*

*Kék szőlők a famennyezet
alatt*

Hordók, lopók a borházban

Kicsi kosaras prés munkában

*Puttony, bogrács, lopó a borházban
(Laczkó József 100. sz. pajtája)*

Tele a pince (Gáspár Imre 34. sz. pajtája)

Virágos pajtabelső dikóval, faragott székkal

Mennyezet: a falakon fenn sárgerendák nyugszanak, ezekre fekszik föl a **mestergerenda** /*ahol van*/ vagy a keresztgerendák /*ez a gyakoribb*/. A mennyezet **keresztgerendái** toldva, vagy anélkül kifutnak a tornác fölé, és ott a faoszlopok tartotta gerendára fekszenek. A gerendákra karókat, „naprakórót” vagy nádat fektetnek, és alul-felül letapasztják. A felső 10 cm-es sártapasztást a padláson gyakran nem kenik föl a nádtetőig, légrést hagynak, hogy „a tető szabadon járjék”, azaz kiszellőzzön /néhai Lévai Gábor pajtájában 48. sz./ . A padfeliárónak szánt, keretelt, négyzetes lyukat is a borház mennyezetében alakítják ki, deszkaajtaja arrébb csúsztatható.

Szépen gyalult és nyersen hagyott **deszkamennyezet** is található a tehetősebbeknél /Tóth Bálintné pajtájában 58. sz./ . Van, ahol lemeszelik a teljes famennyezetet is. A mestergerenda fölötti kis részbe dugják a sok töklöpőt, bicskát, kést, szappant /Pelei József pajtájában 40. sz./ .

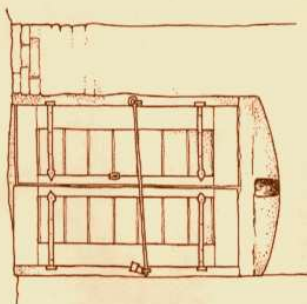
A **tetőszerkezet** egyszerű, szarufás, 80 cm-es állással, némely esetben kakasüllővel /*faszögekekkel felerősítve*/, szelemen nincs. A nyeregtetőt két végén kontyosan készítik, így kicsi gerinc keletkezik, majdnem sátoztető benyomását kelte.

A **tetőfedés** nád vagy cserép. Valaha fazsindely volt az általános, és a nádazás. Kevés az új nádtető, annak megrágulása miatt. A régi nádazó mesterek érdekes formájúra rakták a nádat, a gerinc felé kissé homorúan „felerősítve” alsó szélén ferdén vágva vagy felülve. Ezzel együtt, a levékonyodó, le-lecsúszó nád lágyvonalúvá alakulva a tetőn, még szebbé teszi a pajták építészeti formavilágát, tájba-illeszkedését. A gerincet itt-ott 3-5 sor cserép védi. A tető aránylag nyomott, a fal és tető azonos magasságú, van egyik végén paticsormos, másik végén **kontyolt nádtető** /5. sz. pajta/, és – amint az előzőekben már leírtam – a századforduló után felújított pajták gyakran **cserepes**, két végén patics, vagy deszkaoromfalas nyeregtetőt kaptak. Az oromfal alatt vízvetőként kirakott cserépsor van.

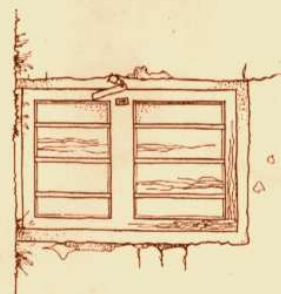
A **kémények:** a régi patics **pendelykémények** feje deszkából készült, tapasztással vagy anélkül. Ennek már csak pusztuló példáját láthattuk a volt Szatmári /31. sz./ . pajtán vagy visszabontva a tető alá több helyen. Az átépített /*későbbi*/ **téglakémények** egy-egy kiugró téglasorral díszesebb fejezetet kaptak /46. sz./ , de van kerekfűsthyukas /35. sz./ , kis boltívnél, vagy cserép nyeregtetőcskével fedett régebbi kéményfej kialakítás is /Szima-féle pajta 7. sz./ .

A pajták megjelenésén sokat emel a szinte még mindenütt meglévő, eredeti szép **tölgyfaajtó**. Két méter magas, 1,10 – 1,20 m széles általában és egy szárnyú. A régi őshonos, vaskos tölgyfából készített széles deszkás ácsajtók erős keretézéssel, középső megerősítéssel és takaró lécdíszrel készültek.

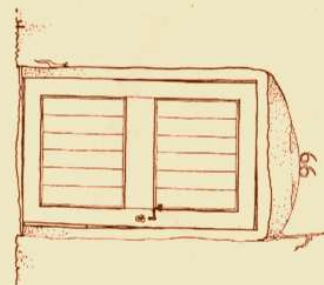
Ajtók, ablakok

kétszárnyú pinceajtó (sötétbarna)

szín ajtója (vörösbarna)

borhíz ajtója (sötétbarna)

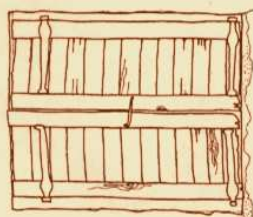
vörösbarna ablaktábla

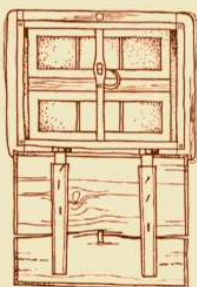
ablaktábla (szürk)

világosbarna zsályaajtós ablak

kovácsoltvas kampóval zárható táblás
ablak, bombréttes üveggel,
rozsdavörösrre festve

Kétszárnyú ajtó főleg a pincén van, vasverettel. Az ajtókat festettek /rozsa vagy sötét barna, sötét vörös, zöld, a Pelei pajtái fekete/. A vaszárak, kilincsek mellett vaspántok, lakatok és egészen régi, tolós /titkos/ **fazárak** is előfordulnak. Gyakran látunk az ajtókat mellett kerekdedre formált 10-12 cm-es ún. **macskalyukat**. Ez a zavartalan ki-bejárást engedte a pockok miatt a szőlőben is tartott macskák számára. Ennek a fazárral kombinált érdekes megoldását találjuk Szűcs Lajos pajtáján /102. sz./. Igazi népi leleményesség! A belső ajtón még gyakoribb a régi fogós-nyelves, forgós fazár. A bejárat közelében – ajtón, küszöbön vagy a tornác faoszlopára szögelve, akasztva a **szerencsepatkó** se hiányozhat. Az **ablakok** igen kicsik, külsőben **fatáblával** zárhatóak, kétszárnyú, egy vagy két rétegű üvegezéssel. Van ólomüveges régi ablak kovácsoltvas kampóval, amely a külső fatábla belső beszorítására szolgál. /Ismét egy ötletes megoldás a biztonságra, pl. a Csobán Gyula pajtáján 30. sz./ A külső táblácskák is festettek, az ajtókhöz hasonlóan.

A főhomlokzaton mindig csak egy ablak fordul elő középen, melyet faragott lécsík díszíthet, vagy teljesen ablaktalan a dülő oldali homlokzat. A tornác oldalon a borház és a szoba is egy-egy ablakot kaphat. A vértesi kertben még a legrégebbi **lyukablak** is előfordul, amely valaha csak kémlelésre szolgált /a derecskei istókhalomkert szőlőskertben sok ilyen fordul elő/.

Érdekes a pajták **festése, színezése**. A főfehérre meszelt, tapasztott fal – ma a leggyakoribb. De nyomokban látható, hogy volt kékre festett is. A fehér falhoz sok helyen – és ez Hajdú-Biharban előfordul lakóházakban – kék, sűrű, sötét sárga mennyezetfestés társul, nem csak a borházakban, hanem a tornácokon is folytatva. Lábazat feketés sűrű, vagy a gálicos víztől kékes, de kevés helyen festettek. A tornácokon előfordul, hogy a faszerkezet is fehérre meszelt.

A pajták belső képét, **berendezését** meghatározza a funkció. A kétsejtű pajták borháza zsúfolásig tele van – vagy álló, vagy gerendasínre, rácsra fektetett kisebb-nagyobb **hordóval**. Taposó kád még előfordul /bár maga a taposás kb. 50 éve megszűnt, helyette darálás van. /Itt álltak régen a **bálványos faprések**, amelyekből, sajnos, már itt a Mosontakertben egy sincs. Darabjaival viszont találkozhatunk /pl.: lábas tölgyfatalp néha ülőkeként bukkan föl/. A régi **vasprésekből** néhány viszont még látható itt, vagy a tornácokon. Az újabb, különböző nagyságú, vastálcás, **kosaras prések** mindenütt jelen vannak. Sok a **töklopó**, üveglopó, **faputtony**, rézpermetező, előfordul a fából faragott **líhu** /nagy fatölcsér a bor számára/, kapa, kasza, ásó, **kákó** /faakasztó/. A szalonnakémény mellett **vasháromláb**, bogrács, üst, petróleumlámpa, tésztaaszacskó stb. Ha nincs sárpadka, van helyette gyalogszék, zsámoly.

A szobában, a faluban lévő lakóházból kikerült régi paraszthútorokból előfordul itt az ágy, az asztal, **karospad, ládapad**, láda, esetleg **komód** vagy faragott, fatámlás székek. Nagyon egyszerű berendezésnél csak az ősi „beverő”-féle, a finomabb szalmából, vagy durvább csuhéból lábas fakeretre fonott **dikó** leterítve pokróccal, subával és egy-két székek a **falbarakott tűzhely**, vagy az asztal mellett.

A régi pajták belső falában egy-egy „**vaklyuk**” fordul elő, gyertyának, lámpásnak, korsónak, vagy bepolcozva, kerettel, ajtóval beépített szekrényként – ez a **falitéka**. Van, ahol a **téka** falra akasztott. Több pajtában vannak beépített, 15-25 cm-es, **kerekfejú faszögek**, amelyekre gúnyától kaszáig, tarisznyától bográcsig mindent föl lehet akasztani, sőt két szög együtt fapalcot is megtart.

A Nagyalföld népi építészetének rejtett kincses szigetévé vált a Mosontabegy, ahol a lankás táj **természetes** és **megművelt** szépsége egybe fonódik a benne megbújó régi, nádtetes, kicsiny szőlőspajták **épített szépségével**.

Országosan még nem közismert. A remek borairól híres Balatonfelvidék, Hegyalja, Mecsek gazdag építészeti adottságokkal bíró présházai régóta közkedveltek, jól ismertek, védettek, sőt divatosak. Pedig már az 50-es években felhívták a figyelmet **etnográfusaink** az alföldi szőlőskertek építészeti értékeire, sőt a 70-es évektől felfedezték, kutatták és részletesen le is írták szinte minden néprajzi vonatkozását. Úgy vélték, hogy a szőlőskertek népi építésze a középkor lenyomatát őrzi. A pajtákban több száz éves lakóházaink világa sejlik föl. „**Élő kövületek**” – mondja Dám László. Tehát még ezért is különösen figyelemre méltó ez az építészet.

Azonban a kutatás nem került kapcsolatba a műemlékvédelemmel. Nem lehet kétséges, hogy a szőlőskert bármilyen építészeti védettsége szükségessé vált, kapcsolódva a tájvédelemhez.

A szőlőgazdálkodás lassú hanyatlását elhagyott pajták, kipusztuló szőlősők jelezték az utóbbi évtizedben. De kezdtek feltűnni a földiás zöldségtermesztés, krumpli- és tormaföld vagy napraforgó és kukoricatábla – mint a kényszerszülte gazdaság jelei. Nyomában a hagyományokat figyelmen kívül hagyó építészeti beavatkozások sokfélesége is: bontások, formátlan hozzáépítések, betonbunkerszerű pajták, teljes átépítések, idegen anyagok / hullámpala, műpala, műkő, műanyagok burkolatban, kerítésben/, beton villanyoszlopok, beton kútgyűrűk. Egy ideje pedig egy új funkciót kapnak a szőlőspajták, hétvégi kertészkedő, pihenő házak lesznek, mert új tulajdonosaik már ezért veszik meg és ennek is használják.

Így is fenn áll a veszélye az átalakításnak, beavatkozásnak, ugyanis a hétvégi ház funkciója nem ugyanaz, amiért 150 éve a szőlőspajta felépült. Tehát a **műemlékvédelem** nem csak szükségessé, hanem sürgetővé vált.

1993-ban Hajdú-Bihar megye és Létavértes város megbízására elkészítettük a Mosontakert első **felmérési és fotódokumentációját** a helyi védelem megvalósítására /a felmérési rajzokat ekkor munkatársam Kozmáné Szirtesi Krisztina végezte/. A folytatásra csak 1998-99-ben nyílt lehetőségünk, a Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolájának diákjaival és Virányi Zsolt munkatársammal. Jelen írásom legfőbb forrásul az akkori és később többszörösen, a helyszínen tett kutatásaim szolgáltak. A helyi védelem a fennálló nehézségek miatt nem tudott létrejönni, de 99-ben az önkormányzat kérte az országos védelem elindítását. Időközben 1997-ben **műemlék lett** a szomszédos Kossuth kertben, egy 1896-ban épült pajta /kétsejtű, szabadkéményes, nádas, fatornácos/, melyet a helyi önkormányzat megvásárolt, szépen felújított és megkezdte benne a helyi szőlőművelés eszközeinek gyűjtését, melyet bemutatásra is alkalmassá tesz.

1999-ben a legértékesebb pajta védelmével megkezdődött a Mosontakert **műemléki védettségének folyamata**, amelyben még további 20 pajta részvételének lehetőségét készítjük elő. Az Atokdűlő Y útelágazásánál lévő pajtacsoport tagjaként, egy hatalmas diófa alatt áll Tóth Sándorné festői ecsetre méltó, csinos pajtája /49. sz./. Háromsejtű, fatornácos, alapincézett, két végén kontyolt nádtetővel, hófehérre meszelten, gondozottan, a **Mosontakert első műemlékeként** teljes mértékben tükrözi, és érintetlenül őrzi a helyi népi építészeti hagyományok teremtette értékeit. Így vált méltóvá arra, hogy nem csak első legyen, hanem például is szolgálhasson a műemlékvédelem szerepének jelentőségére, megértésére és elfogadására a jelenlegi és jövőbeli pajtatulajdonosok és az egész település számára.

A helyi önkormányzattal közösen szervezett népszerűsítő **előadások**, bemutatók, **kiállítások**, írások és cikkek is szükségesek ehhez a folyamathoz /ez a kis füzet is e célt szolgálja/. A Mosontakert legszebb pillanatait megörökítő fotókiállításom 1996-tól Debrecenben, Budapesten, Békéscsabán és Tusnádon /Románia/ is nagy érdeklődést váltott ki. A tusnádi Nemzetközi Népi Építészeti Konferencián 1999-ben előadásom témája a Mosontakert hármas védelme volt. Népi műemlékek – Nemzeti Örökségünk /Sisa Béla szerkesztésében/ c. kötetben bemutatom Létavértes két népi építészeti emlékét, a Batthyány u. 11. 200 éves lakóházat góréval és a Mosontakert leghájasabb, első műemlék pajtáját.

A „hármás” védelmi rendszer azt jelenti, hogy a természet és a műemlékvédelem még nem elegendő, hamarosan szükség lesz harmadikként a **szőlőgazdálkodás védelmére** is. Valaha ezért született ezen a tájon a kertség, s alakította ki ennek szükségleteként sajátos környezetét, építészetét is.

Ez azonban csak **összefogással** teremthető meg. A helyi önkormányzat, a hegyközségek megoldásai ösztönző rendszerei, rendeletei, a lehetőségek kidolgozásai szükségesek, együttműködtetve a táj és műemlékvédelem érdekeivel. Kellene a továbbiakban létrejövő előírások, építészeti kialakítási lehetőségek gyűjteményének kiadása az építkezőknek, vagy egyszerű műemlék-környezeti ismertető kiadása, útmutatóul a régi épületek fenntartói vagy helyreállítói részére. /Erre már kiváló angol, német példák vannak./ A többszörös védelem nem csak megkötöttséget jelent, hanem a hagyományörzésben rejlő sajátosságot, érdekességet és vonzerőt is a szőlőskert számára. Ezzel a Mosontakert **élő skanzen** lehet /nem úgy, mint a csodálatos Cák-i pincesor, amely már teljesen üres, szabadtéri múzeum, kirándulóhely/. Helyi, megyei, országos szintű támogatásokkal és pályázatokkal /amely lehet európai is/ kellene folyamatos segítséggel megteremtelnünk ezt az ideális védelmet. Újfajta vállalkozással vagy kulturális menedzseléssel, életképességét fokozandó, a Mosontakert bekapcsolódhatna a **falusi- vagy ökoturizmusba** /van a közelben sok látványosság, tájban, műemlékben, van lovastúra és vadászati lehetőség, stb./ vagy az Európában favorizált **borturizmusba** is /önálló pincészet megteremtésével más történelmi borvidékhez - például Tokajhoz - hozzááfűzve/ A Hortobágyi Nemzeti Park világörökség lett 1999-ben, vonzáskörzetében lenni sem elhanyagolható kérdés.

Írásomban felhasználtam:

„A létavérsi Mosontakert népi építkezéséről” c. írást, mely az 1992-93. felmérési dokumentációhoz kapcsolódik és a 1998-99. felmérési dokumentáció további adatgyűjtését

Szakirodalom

Varga Gyula: Az érmelléki szőlőkultúra 1976.

Dám László: A Hajdú-Bihar megyei szőlőskertek népi építkezése /Hajdú-Bihar megye népi építésze 1979./

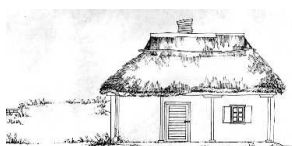
Dám László: A hajdúböszörményi szőlők népi építkezése 1972.

Lovas Márton szerkesztésében: Hajdúsági Tápvédelmi Körzet 1993.

Nyakas Miklós: Hajdú-Bihar megye címerei 1991.

Tokai Gyula: Nagyléta földje és népe 1992.

Szabó Gyula: Vérsi Krónika 1993.

Hátsó borítón: Zsalus kisablak tulipánokkal

A Mosontakert első műemlék pajtája téli nap sütésében (49. sz. pajta)

Pataky Emőke

Az Öregkert dűlőiben

Az Öregkert dűlőiben

Képek jegyzéke és szövege

2. /Első címlapkép/

Pajta szőlősszel / Szűcs Ferencné pajtája 12.sz./

3. /Első címlap – belsőkép/

Öreg fűzfák szegélyezte út vezet a főbejárathoz

4. /Hátsó kinyithatókép – térkép/

A létai Mosontakert helyszínrajza

Kutató, felmérések helyszínei, műemléki védelemre javasolt pajták feltüntetésével

5. /Hátsó címlap – belsőkép/

A Mosontakert első műemlék pajtája /49. sz./ téli napsütésben

5. /Hátsó címlapkép/

Zsalus kisablak vízvetővel, tulipánokkal

6. *Kinyitott szőlőföld tavaszi fényben*

7. *Festett mennyezetű tornácon a régi vaspres / Szima Gábor pajtája 7. sz./*

8. *Egy életem át a szőlősben / Nagy Sándorné pajtája 11. sz./*

9. *Kicsi kosaras prés munkában / 5. sz. pajta/*

10. *Szőlőföldek tövében megbújó pajtasor*

11. *Kolompoló nyáj a gyepű mentén*

12. *Karóerdő a dombháton*

13. *Késő őszi az Átokdűlőn*

14. *Nyár az Átokdűlőn*
15. *Pajták domborodó pinceháttal / Szima Gábor pajtája 7., 8. sz./*
16. *Nagy József széles fatornácú nádaspajtája*
17. *Magányos pajta kinyitott szőlőfölddel / Papp Imre pajtája 56. sz./*
18. *Mesebeli kunyhó / Juhász pajta 5. sz./*
19. *Ház és Ember / Guba Dániel pajtája előtt 43. sz./*
20. *„Felcsípett” nádtetős pajta, gémeskúttal / Gáspár Imre pajtája 34. sz./*
21. *Fal és tetőarány / Csobán Gyula pajtája 40. sz./*
22. *Sártornác és patkóisor / Papp Sándor pajtája 14. sz./*
23. *Tölgyfaajtó fakilincsel / 35. sz. pajta/*
24. *Elmulás / 45. sz. pajta/*
25. *Zsombékiülőke a tornácon / Orvos Lajos pajtája 108. sz./*
26. *Pajtabelső „falbarakott spór”-al és lopóval / Orvos Lajos pajtája 108. sz./*
27. *Kormos szabadkérmény / Nagy Bálintné pajtája 58. sz./*
28. *Paticskandalló ülőpadkával és faszőggel / volt Szatmári pajta 31. sz./*
29. *Kemenceformájú szalonnáskémény ülőpadkával / Papp Sándor pajtája 14. sz./*
30. *Széljárta padlás / Csobán Gyula pajtája 30. sz./*
31. *„Cseles” fazár macskalyukkal / 102. sz. pajta/*
32. *Tele a pince / Gáspár Imre pajtája 34. sz./*
33. *Virágos pajtabelső dikóval, faragott székekkel*
34. *Kék-szőlők a famennyezet alatt*
35. *Hordók, lopók a borházban*

36. Puttony, bogrács, lopó a gerendák alatt a borházban / Lackó József pajtájában 100. sz./

37. A vértesi Mosontakert legkisebb ablaka / Balogh Lajos pajtáján 107. sz./

38. Sarkosan beépített – „spór” és padka / volt Szatmári pajta 31. sz./

Szövegközi ábraszövegek

- I. Létavértestől északra húzódó homokbuckasor, a Mosontabegy – Öregkert térképe*
- II. A Hortobágyi Tájjédelmi Körzet térkép-részlete a Létavértes melletti védett Mosontabeggyl*
- III. Szima Gábor kétsejtű, tornácos, pincés pajtájának / 7. sz. / alaprajza*
- IV. Szima Gábor nádszedelű szőlőspajtájának / 7. sz. / homlokzata*
- V. Tóth Bálintné kétsejtű, tornácos, szabadkéményes pajtájának / 57. sz. / alaprajza és metszete*
- VI. Tóth Sándorné háromsejtű, tornácos, pincés pajtájának / 49. sz. / alaprajza*
- VII. Tóth Sándorné műemlék pajtájának homlokzatai*
- VIII. Tűzelőberendezések*
- IX. Ajtók, ablakok*